

Александров Ю.В., к. психол. н., доцент кафедри прикладної та загальної психології і педагогіки навчально-наукового інституту права та масових комунікацій Харківського національного університету внутрішніх справ

ЧИННИКИ, ЩО ОБУМОВЛЮЮТЬ ПСИХІЧНУ ДЕЗАДАПТАЦІЮ КЕРІВНИКІВ ОВС

Шляхом тестування керівних працівників, які несуть службу в різних підрозділах, виявлено фактори ризику розвитку психічної дезадаптації. Показано, що найбільший ступінь негативного впливу на психіку керівників ОВС мають чинники, пов'язані з професійною діяльністю (великий стаж роботи в силових структурах, нерівномірність робочого навантаження, конфлікти з керівництвом, страх втратити високооплачувану роботу, нестерпний мікроклімат в очолюваному колективі). До соціально-демографічних і побутових факторів ризику відносяться - відсутність родини, матеріально-побутова невлаштованість і маленька зарплата. Сімейно-психологічні чинники ризику - це критичні ситуації в побуті і конфлікти в сім'ї.

Ключові слова: керівники ОВС, психічна дезадаптація, фактори ризику, професійна діяльність.

Путем тестирования руководящих работников, несущих службу в разных подразделениях, выявлены факторы риска развития психической дезадаптации. Показано, что наибольшую степень отрицательного влияния на психику руководителей ОВД имеют факторы, связанные с профессиональной деятельностью (большой стаж работы в силовых структурах, неравномерность рабочей нагрузки, конфликты с руководством, страх потерять высокооплачиваемую работу, невыносимый микроклимат в руководимом коллективе). К социально-демографическим и бытовым факторам риска относятся: отсутствие семьи, материально-бытовая неустроенность и маленькая зарплата. Семейно-психологические факторы риска – это критические ситуации в быту и конфликты в семье.

Ключевые слова: руководители ОВД, психическая дезадаптация, факторы риска, профессиональная деятельность.

Постановка проблеми. Професійна діяльність керівників ОВС пов'язана з повсякденними нервово-психічними напруженнями, що представляють собою потенційну загрозу для розладів їхньої психіки. Прояв наявності екстремальних ситуацій у процесі служби в міліції вказується у багатьох роботах. Проте психологічна суть факторів, які ушкоджують психіку, може полягати не тільки в самій екстремальній ситуації, а й в неготовності професіонала до протистояння їй або до її ліквідації.

Довготривалий, особливо багаторічний, вплив факторів, які травмують психіку керівних працівників ОВС, може призвести до психічної дезадаптації, накопичення психічної втоми, появи передпатологічних станів зі збільшенням реальної небезпеки переходу їх у клінічно виражені симптоми психічного або соматичного захворювання. Тому пошук

шляхів і методів ослаблення впливу стресогенних, травмуючих психіку працівників, чинників є актуальною проблемою юридичної психології.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Аналіз літератури з цієї проблеми свідчить про наявність достатньої кількості доказів травмуючого впливу екстремальних факторів професійної діяльності на психіку працівників [1; 2; 3]. Необхідність здійснювати свою професійну діяльність в особливих чи екстремальних умовах викликає внутрішнє напруження у багатьох професіоналів і є джерелом акумуляції негативних змін в психологічній сфері [4; 5; 6].

Щодо працівників ОВС також існує значна кількість досліджень, в яких автори наводять докази наявності психотравмуючого впливу оперативної діяльності [7] у працівників спецпідрозділів та за участю їх в миротворчих місіях [8].

У той же час систематичних досліджень впливу професійної діяльності і соціально-побутових умов на психіку керівників органів внутрішніх справ не проводилося, що й обумовило створення даного дослідження.

Метою роботи був пошук факторів, що обумовлюють розвиток у керівників ОВС станів психічної дезадаптації.

Виклад основного матеріалу. У дослідженні взяли участь три групи керівних працівників ОВС: офіцери, командири підрозділів з різним стажем служби (від 3 до 30 і більше років), що несуть службу в різних підрозділах міліції (патрульно-постова служба, кримінальний розшук, державтоінспекція, управління по боротьбі з організованою злочинністю).

Усі досліджені за ступенем поширеності факторів ризику розвитку станів психічної дезадаптації були розділені на три групи:

- 1) практично здорові ($n = 42$);
- 2) група, що має донозологічні передхворобливі розлади ($n = 39$);
- 3) група з виявленими межовими психічними розладами ($n = 41$).

Поділ на групи базувався на результатах медичного обстеження у психоневрологічному диспансері.

Для психологічного аналізу професійної діяльності керівників ОВС були розроблені «Бланк соціального опитування» і «Карта співбесіди», які включають 75 параметрів, що відображають особливості їх служби індивідуально-особистісні і професійно-психологічні ознаки. Зазначені параметри розглядалися нами як потенційні фактори розвитку станів психічної дезадаптації.

Для аналізу була відібрана така сукупність показників у прояві професійного стресу, яка мала безпосереднє відношення до психічного здоров'я та самопочуття працюючих.

Для кожного з потенційних факторів ризику виникнення станів психічної дезадаптації за допомогою критерію χ^2 визначалася достовірність відмінностей у їх поширеності в трьох групах досліджених: прак-

тично здорових, в групі з донозологічними передхворобливими розладами і в групі з вираженими межовими психічними розладами.

Достовірність обчислювалася шляхом статистичної обробки даних стандартизованого інтерв'ю на основі «Карти...», де в пункті № 16 всі досліджені вказували п'ять стресогенних ситуацій у порядку значущості. У тих випадках, коли ймовірність відхилення нульової гіпотези становила $> 95\%$ ($p < 0,05$), вважалося, що фактор впливає на ступінь вираженості станів психічної дезадаптації.

Сила фактора розраховувалася за допомогою коефіцієнта відношення правдоподібності K , що визначається за формулою $K = A_3/A_1$ для працівників з вираженими межовими психічними розладами, де A_1 - поширеність чинника серед здорових, а A_3 - поширеність серед керівників з вираженими розладами (Шиган Е.Н.). Коефіцієнт правдоподібності для другої групи досліджуваних розраховувався аналогічним чином.

Отже, аналізувались $K_1 = A_3/A_1$ та $K_2 = A_2/A_1$. При $K > 1$ робився висновок про вплив відповідного чинника на ризик розвитку станів психічної дезадаптації у досліджених керівників.

На підставі статистичної обробки суб'єктивних оцінок робітниками особливостей професійної діяльності були виділені службово-виробничі, побутові та біологічні фактори ризику розвитку станів психічної дезадаптації.

Серед службових факторів виділено соціально-трудові та службово-психологічні.

До групи соціально-трудових увійшли такі фактори:

- 1) загальний стаж роботи;
- 2) стаж роботи в силових структурах;
- 3) рівномірність службового навантаження в часі;
- 4) режим праці.

У групу службово-психологічних були віднесені:

- 1) загроза для життя;
- 2) конфлікти з вищим керівництвом;
- 3) суперечливість і об'єктивна неможливість виконати вказівки «згори»;
- 4) необхідність брати участь у вирішенні оперативних завдань;
- 5) персональна відповідальність за особисті розпорядження;
- 6) страх втрати високооплачуваної роботи;
- 7) мікроклімат в очолюваному колективі;
- 8) переживання за негативні показники в роботі.

Розраховані коефіцієнти правдоподібності для службових факторів у трьох групах обстежених наведені у таблицях 1, 2.

Таблиця 1

Соціально-трудові фактори ризику розвитку станів психічної дезадаптації у керівних працівників ОВС

Соціально-трудова фактори	Поширеність факторів серед досліджених груп (%)			Сила факторів ризику для групи з ДПР $K=A_2/A_1$	Сила факторів ризику для групи з ППР $K=A_3/A_1$
	Група I (здорові) $A_1(n=42)$	Група до нозологічних передхворобливих розладів A_2 ($n=39$)	Група з виявленими ППР $A_3(n=41)$		
1. Загальний стаж роботи					
1.1. до 5 років	52,1	30,9	8,3	0,6	0,2
1.2. 5-10 років	31,3	40,5	16,7	1,3	0,5
1.3. 11-20 років	13,5	14,3	25	0,1	1,9
1.4. 21-30 років	2,1	14,3	33,3	6,8	15,9
1.5. понад 30 років	1,0	-	16,7	-	16,7
2. Стаж роботи у силових структурах					
2.1. до 5 років	93,6	88,1	75	0,9	0,8
2.2. 5 та більше років	6,4	11,9	25	1,9	3,9
3. Рівномірність навантаження					
3.1 рівномірність	72,9	9,5	16,7	0,1	0,2
3.2.1 нерівномірна (залежить від особливостей проф. діяльності)	25	73,8	58,3	3,0	2,3
3.2.2 нерівномірна (залежить від працівника)	2,1	16,7	25	7,9	11,9

Таблиця 2

Службово-психологічні фактори ризику розвитку станів психічної дезадаптації у керівників ОВС

Службово-психологічні фактори	Поширеність факторів серед досліджених груп (%)			Сила факторів ризику для групи з ДПР $K=A_2/A_1$	Сила факторів ризику для групи з ППР $K=A_3/A_1$
	Група I (здорові) $A_1(n=42)$	Група до нозологічних передхворобливих розладів $A_2(n=39)$	Група з виявленими ППР $A_3(n=41)$		
1	2	3	4	5	6
1. Загроза для життя					
1.1. відсутня	15,6	8,3	2,4	0,5	0,2
1.2. слабка	81,2	19,0	33,3	0,4	0,2
1.3. сильна	3,2	78,6	58,4	18,2	24,6
2. Конфлікти з високопоставленим керівництвом					
2.1. відсутні	33,3	33,3	25,0	0,8	1,0
2.2. незначні	60,4	4,8	25,0	0,4	0,1

Продовження таблиці 2

1	2	3	4	5	6
2.3. часті	6,3	61,9	50,0	7,9	9,8
3.Суперечність та об'єктивна неможливість виконати вказівки «згори»					
3.1. відсутня	26,0	7,1	33,3	1,3	0,3
3.2. рідко	59,4	16,7	25,0	0,4	0,3
3.3. часто	14,6	76,2	41,7	2,9	5,2
4.Необхідність брати участь у вирішенні оперативних завдaрь					
4.1 рідко	43,8	40,5	33,3	0,8	0,9
4.2 часто	56,2	59,5	66,7	1,2	1,1
5.Персональна відповідальність за виконувaну роботу					
5.1. присутня	82,3	66,7	41,7	0,5	0,8
5.2. відсутня	17,7	33,3	58,3	3,3	1,9
6.Страх втратити високо - оплачувану роботу					
6.1. відсутній	60,4	52,4	25,0	0,4	0,9
6.2. присутній	39,6	47,6	75,0	1,9	1,2
7. Мікроклімат у керівaному колективі					
7.1. дружній	76,0	57,1	16,7	0,2	0,8
7.2. спокійний	22,9	42,9	66,7	2,9	1,9
7.3. нестерпний	1,0	0	16,6	16,6	-
8.Переживання через негативні показники на роботі					
8.1. відсутні	85,4	54,8	41,7	0,5	0,6
8.2. присутні	14,6	45,2	58,3	4,0	3,1

Дані таблиць свідчать, що у керівних працівників з виявленими межовими психічними розладами найбільший коефіцієнт K мають такі фактори, як загальний стаж роботи понад 30 років ($K = 16,7$), загальний стаж роботи від 21 до 30 років ($K = 15, 9$) і нерівномірність виробничого навантаження в часі, що залежить від особливостей професійної діяльності і суб'єктивних переваг працівника ($K = 11,9$). Аналогічна закономірність простежується і в групі досліджених осіб з дохворобливими розладами.

Не доведено ($K < 1$) впливу загального стажу роботи до 5 років, стажу роботи в силових структурах до 5 років і режиму праці.

Серед службово-психологічних факторів найбільший вплив на виникнення психічних розладів мають: фактор 1.3. - «Наявність загрози для життя» ($K = 18,2$ і $K = 24,6$); фактор 2.3. - «Конфлікти з високопоставленим керівництвом» ($K = 7,9$ і $K = 9,8$); а також фактор 7.3. - «Не-

стерпний мікроклімат в керованому колективі» ($K = 16,6$) у другій групі обстежених.

Особливості функціонального стану керівників ОВС протягом робочого дня не увійшли до групи службово-психологічних факторів. Спеціального завдання оцінки функціонального стану в даному дослідженні не ставилося, в тому числі й через труднощі вимірювання показників працездатності у керівників в процесі несення служби.

Зміни працездатності протягом дня і суб'єктивна оцінка характеру реакцій на критичні ситуації не враховувалися нами, так як вони є в рівній мірі і факторами ризику виникнення станів психічної дезадаптації, і, певною мірою, показником їх наявності. Тим не менш, при опитуванні 64,5% керівників, включених до групи A_3 , і 78,5% осіб з початковими проявами психічних розладів, а також 52,5% здорових відзначили зниження працездатності до кінця робочого дня. Падіння працездатності в середині дня відзначили 14,3%, 8,7%, 1,9% відповідно. На те, що працездатність протягом всього періоду несення служби *насилу* підтримується вказали 6,1%, 0,6%, 0,5% обстежених у кожній групі.

На основі проведеного аналізу даних «Бланка соціального опитування», а також розгляду суб'єктивно значущих проблем, не пов'язаних з професійною діяльністю керівників ОВС, до числа побутових були віднесені 2 групи факторів: соціально-демографічні та сімейно-психологічні.

До соціально-демографічних чинників віднесено наступні:

- 1) сімейний стан;
- 2) число шлюбів;
- 3) освіта;
- 4) житлові умови;
- 5) характер харчування;
- 6) заробітна плата;

До групи сімейно-психологічних факторів увійшли:

- 1) взаємини в сім'ї;
- 2) часті критичні ситуації в побуті;
- 3) хвороба або смерть близьких людей останнім часом.

Результати розрахунку коефіцієнта правдоподібності для побутових чинників ризику розвитку станів психічної дезадаптації у досліджених керівників представлені в таблицях 3, 4.

Як видно з таблиці 3, найбільші коефіцієнти в даній категорії факторів виявлено:

- 7) $K = 9,9$ - заробітна плата менше 200 умовних одиниць;
- 8) $K = 8,3$ - вдівство;
- 9) $K = 5,1$ - нерегулярний характер харчування.

**Соціально-демографічні фактори ризику розвитку станів
психічної дезадаптації у керівників ОВС**

Соціально-демографічні фактори	Поширеність факторів серед досліджених груп (%)			Сила факторів ризику для групи з ДІР $K=A_2/A_1$	Сила факторів ризику для групи з ПІР $K=A_3/A_1$
	Група І (здорові) A_1 (n=42)	Група до нозологічних передхворобливих розладів A_2 (n=39)	Група з виявленими ПІР A_3 (n=41)		
1	2	3	4	5	6
1.Сімейний стан					
1.1 одружений	78,2	71,4	41,7	0,5	0,9
1.2 одружений вдруге	8,3	8,2	8,3	1,0	1,0
1.3 розведений	4,2	7,2	16,7	4,0	1,7
1.4 неодружений	10,3	13,2	25,0	2,4	1,3
1.5 вдівець	0	0	8,3	8,3	-
2. Освіта					
2.1 Незакінчена вища	11	3,4	9,3	0,8	0,3
2.2 Вища	88,5	67,6	90,4	-	-
3. Житлові умови					
3.1 окр. 1-кімн. квартира	19,8	5,8	8,3	0,4	0,3
3.2 окр. 2-кімн. квартира	28,1	27,6	16,7	0,6	1,0
3.3 окр. 3-кімн. квартира	27,0	35,6	16,7	0,6	1,4
3.4 окр. 4-х та більш кімн. квартира	0	2,4	0	0	-
3.5 комунальн. квартира	4,2	9,5	16,7	4,0	2,3
3.6 власний будинок	6,3	2,4	8,3	1,3	0,4
3.7 аренда житла	12,5	9,5	25,0	2,0	0,8
3.8 інші (гурт.)	2,1	7,2	8,3	4,0	3,4
4. Заробітна платня					
4.1 до 200 у.о.	4,2	14,3	41,7	9,9	3,4

Продовження таблиці 3

1	2	3	4	5	6
4.2 200-300 у.о.	43,8	78,6	41,7	1,0	1,8
4.3 більш 300 у.о.	52,0	7,1	16,6	0,3	0,1
5.Характер харчування					
5.1. 4-разове	8,3	2,4	8,3	1,0	0,3
5.2. 3-разове (з гарячим)	36,5	21,4	16,7	0,5	0,6
5.3. 3-разове (без гарячого)	43,8	33,3	16,7	0,4	0,8
5.4. нерегулярне	11,4	42,9	58,3	5,1	3,8

Сімейно-психологічні фактори ризику розвитку станів психічної дезадаптації у керівників ОВС

Сімейно-психологічні фактори	Поширеність факторів серед досліджених груп (%)			Сила факторів ризику для групи з ДПР $K=A_2/A_1$	Сила факторів ризику для групи з ППР $K=A_3/A_1$
	Група I (здорові) A_1 (n=42)	Група до нозологічних передхворобливих розладів A_2 (n=39)	Група з виявленими ППР A_3 (n=41)		
1. Взаємовідносини у родині					
1.1 спокійні, доброзичливі	46,9	16,7	8,3	0,2	0,4
1.2 спокійні, холодно-нормальні	32,3	47,6	8,3	0,3	1,5
1.3 епізодичні конфлікти	17,7	21,4	25,0	1,4	1,2
1.4 систематичні конфлікти	2,1	9,5	33,4	16,0	4,5
1.5 конфлікти, що руйнують сім'ю	1,0	4,8	25,0	25,0	4,8
2. Частота критичних ситуацій у побуті (за міс.)					
2.1 немає	50,0	4,8	8,3	0,3	0,1
2.2 менше однієї	32,3	28,6	16,7	0,5	0,9
2.3 одна	16,7	45,2	58,3	3,5	2,7
2.4 більше однієї	1,0	21,4	16,7	16,7	21,4
3. Хвороба або смерть близьких протягом останнього року					
3.1 були	6,3	19,0	8,3	1,3	3,0
3.2 не було	93,7	81,0	91,7	1,0	0,9
4. Матеріально-побутова невлаштованість					
4.1 є	26,0	47,6	50,0	1,9	1,8
4.2 немає	16,6	32,0	52,0	2,0	3,25

Розрахунки показують (таблиця 4), що сімейно-психологічні чинники мають вплив на ризик розвитку станів психічної дезадаптації. Найбільш значущими з них є: конфлікти, що руйнують сім'ю ($K = 25,0$); більше однієї побутової критичної ситуації протягом місяця ($K = 16,7$); систематичні конфлікти в сім'ї ($K = 16$) і матеріально-побутова невлаштованість ($K = 3,25$).

У кожного другого працівника (58,3%), віднесеного нами до третьої групи, протягом місяця буває серйозна критична побутова ситуація, у кожного третього (33,4%) конфлікти в сім'ї носять систематичний характер, у кожного четвертого (25,0%) - епізодичні. У 25,0% обстежених конфлікти в сім'ї призводять до її руйнування.

У число традиційних показників, використовуваних при професіографічному аналізі діяльності, нами додатково включено групу біологічних факторів, куди, з урахуванням даних роботи А.Є. Табачникова, від-

несені вік обстежуваних і спадкова обтяженість (межові психічні і соматоформні розлади, хронічний алкоголізм тощо)

Таблиця 5

**Біологічні фактори ризику розвитку станів психічної
дезадаптації у керівників ОВС**

Біологічні фактори	Поширеність факторів серед досліджених груп (%)			Сила факторів ризику для групи з ДПР $K=A_2/A_1$	Сила факторів ризику для групи з ППР $K=A_3/A_1$
	Група I (здорові) A_1 (n=42)	Група до нозологічних передхворобливих розладів A_2 (n=39)	Група з виявленими ППР A_3 (n=41)		
1. Вік					
1.1. 18-30 р.	58,3	59,5	25	0,4	1,0
1.2. 31-40 р.	18,8	38,1	41,7	2,2	2,0
1.3. 41р. та більше	22,9	2,4	33,3	1,5	0,1
2. Спадкове обтяження					
2.1. ППР	2,1	14,3	8,3	3,9	6,8
2.2. Хрон. алкоголізм	3,1	14,3	16,7	5,4	4,6
2.3. Межові психогенні та соматоформні розлади	5,2	16,6	16,7	3,2	2,9
2.4. Інші психічні розлади	1,0	7,2	16,7	16,7	7,2
2.5. Нема спадкового обтяження	88,6	47,7	41,6	0,5	0,5

Поширеність біологічних факторів ризику виникнення станів психічної дезадаптації у керівників ОВС представлена у таблиці 5.

Дані таблиці свідчать, що найбільшу вагу має фактор спадкової обтяженості: психічні захворювання не невротичного рівня ($K = 16,7$ і $K = 7,2$); хронічний алкоголізм батьків ($K = 5,4$ і $K = 4,6$).

Не достовірним ($p > 0,05$) виявився вплив віку обстежуваних від 18 до 30 років.

Таким чином, з 75 потенційних факторів ризику розвитку станів психічно значущим виявився вплив 39.

З числа потенційних факторів ризику не доведено ($p > 0,05$) вплив на розвиток станів психічної дезадаптації у керівників таких чинників, як загальний стаж роботи (до 10 років), стаж роботи в силових структурах до 5 років, зміна місця роботи в останні півроку, освіта, кількість дітей, тютюнова залежність і ін.

Висновки.

1. Встановлено, що сила факторів ризику розвитку станів психічної дезадаптації найбільша у керівників різних підрозділів ОВС, віднесених до третьої групи з прикордонними психічними розладами. Хоча навіть у практично здорових керівників ОВС екстремальні чинники професійної

діяльності, побутові, соціально-демографічні та біологічні фактори викликають нервово-психічні напруги і травмують психіку.

2. Найбільшим ступенем негативного впливу на психіку керівників ОВС володіють: серед службових факторів – великий стаж роботи (від 20 і більше років), нерівномірність виробничого навантаження, наявність загрози для життя, конфлікти з вищим керівництвом, нестерпний мікроклімат в керованому колективі; серед соціально-демографічних – маленька зарплата, вдівство, нерегулярне харчування, конфлікти, що руйнують сім'ю, побутові критичні ситуації і матеріально-побутова невлаштованість; серед біологічних факторів – спадкова обтяженість, хронічний алкоголізм, психічні захворювання батьків.

Перспективою подальших досліджень має бути вивчення умов, які травмують психіку у фахівців різних підрозділів ОВС з метою пошуку шляхів попередження цих впливів і корекції наявних психічних дезадаптацій керівників ОВС.

ЛИТЕРАТУРА

1. Дикая Л. Г. Становление новой системы психической регуляции в экстремальных условиях деятельности / Л. Г. Дикая // Принцип системности в психологических исследованиях. – М. : Наука, 1990. – С. 103–114.
2. Долженко Е. С. Состояние психоэмоциональной сферы сотрудников разных подразделений милиции / Е. С. Долженко // Вісник Харківського національного університету. – 2002. - № 576. – С. 70–72.
3. Защитные механизмы эмоциональной устойчивости работников органов внутренних дел в условиях воздействия стресс-факторов повышенной интенсивности / [О. М. Кретчак, О. М. Устинов, З. Р. Шайхлисламов, А. И. Черкашин] // Вісник Університету внутрішніх справ. – 1999. – № 8. – С. 159–162.
4. Зеленова М. Е. Психологические особенности посттравматических стрессовых состояний в участников войны в Афганистане / Зеленова М. Е., Лазебная Е. О., Тарабрина Н. В. // Психологический журнал. – 1997. – Т. 18, № 2. – С. 34–49.
5. Корольчук М. С. Психологія професійної діяльності в екстремальних умовах : дис. ... доктора психол. наук : 19.00.02 / Корольчук Микола Степанович. – К., 1997. – 343 с.
6. Корольчук М. С. Соціально-психологічне забезпечення діяльності у звичайних та екстремальних умовах / М. С. Корольчук, В. М. Крайнюк. – К. : «Ніка-Центр», 2006. – 580 с.
7. Логачов М. Г. Психологічна підготовка особового складу спеціальних підрозділів ОВС до дій в екстремальних ситуаціях : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.06 «Юридична психологія» / Логачов Микола Григорович. – Харків, 2001. – 16 с.